

บทที่ 2

พัฒนาการของระบบการเลือกตั้ง และระบบพรรคการเมืองไทย ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2544

นับตั้งแต่เปลี่ยนแปลง การปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตยแบบรัฐสภา เมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จนถึง พ.ศ. 2544 ประเทศไทยมีรัฐธรรมนูญถึง 16 ฉบับ (เขาวนระ ไตรมาส , 2541 : 105) ปีการเลือกตั้งทั่วไป จำนวน 20 ครั้ง (เขาวนระ ไตรมาส , 2541 : 121) และมีรัฐบาลถึง 54 ชุด (เขาวนระ ไตรมาส , 2541 : 16 – 17) ทั้งนี้รวมการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 20 เมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2544 และรัฐบาล พ.ต.ท. ทักษิณ ชินวัตร พรรคไทยรักไทย การเลือกตั้ง 14 ครั้งแรก ตั้งแต่ วันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2476 ถึง วันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2529 ส่วนใหญ่การเลือกตั้งยังมิได้มีอิทธิพลต่อการกำหนดรัฐบาล ส่วนการเลือกตั้ง ตั้งแต่ครั้งที่ 15 เมื่อ วันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2531 ถึง ครั้งที่ 20 เมื่อ วันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2544 นั้น การเลือกตั้งมีอิทธิพลกำหนดรัฐบาล

ระบบพรรคการเมืองในอดีตโดยเฉพาะก่อน พ.ศ. 2531 นั้น มีความอ่อนแอทั้งนี้เนื่องมาจากสาเหตุหลายประการดังต่อไปนี้

ประการที่หนึ่ง มรดกจากประวัติศาสตร์เกี่ยวกับวัฒนธรรมการยึดถือตัวบุคคล และการอุปถัมภ์ระหว่างเจ้านาย – ลูกน้อง

ประการที่สอง การขาดความตื่นตัวทางการเมืองของประชาชน ทำให้กิจกรรมทางการเมืองตกอยู่ในมือของชนชั้นนำกลุ่มเล็กๆ ได้แก่ ข้าราชการ ทหารและพลเรือน

ประการที่สาม การรัฐประหารจากคณะทหาร ทำให้ระบบพรรคการเมืองและการเลือกตั้งขาดความต่อเนื่อง ในการพัฒนาความเป็นสถาบันและการเรียนรู้ กระบวนการประชาธิปไตยของประชาชน

ประการที่สี่ สถาบันทางการเมืองเริ่มกำเนิดใน พ.ศ. 2475 แต่ ระบบราชการหรือสถาบันบริหารได้พัฒนามาตั้งแต่ การปฏิรูประบบราชการในรัชสมัยของ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในพ.ศ. 2430 ทำให้สถาบันการเมืองอ่อนแอ ระบบการเมืองไทยจึงเป็น อมาตยาธิปไตย (Bureaucratic Polity) ที่มีข้าราชการเป็นทั้งผู้กำหนด และปฏิบัตินโยบาย

ประการที่ห้า พรรคการเมืองเกิดขึ้นหลังจากการเลือกตั้งกำเนิดการเลือกตั้ง 3 ครั้งแรก ตั้งแต่ครั้งที่หนึ่ง เมื่อ วันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2476 ถึง ครั้งที่สาม เมื่อ วันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481

ยังไม่มี การจัดตั้งพรรคการเมือง ทั้งนี้รัฐธรรมนูญ ฉบับพุทธศักราช 2489 (วันที่ 10 พฤษภาคม พ.ศ. 2489) อนุญาตให้มีการจัดตั้งพรรคการเมือง จึงมีการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นภายหลังการเลือกตั้ง ครั้งที่ 4 เมื่อ วันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2489 และมีการจัดตั้งพรรคการเมืองขึ้นอย่างเป็นทางการ เมื่อ พ.ศ. 2498 ตามพระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2498 เป็นการเลือกตั้ง ในนามพรรคการเมือง ตามกฎหมายครั้งแรก ในการเลือกตั้งครั้งที่ 7 เมื่อ วันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500

ประการที่หก การก่อตั้งพรรคการเมือง ส่วนใหญ่เป็นการก่อตั้งขึ้นเพื่อสนับสนุนผู้นำทางการเมืองมิได้ก่อตั้งตามอุดมการณ์หรือนโยบายของพรรค แต่เพื่อแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ และการต่อรองตำแหน่งทางการเมือง

ประการที่เจ็ด ระบบการเลือกตั้งก่อน พ.ศ. 2544 ใช้วิธีการนับคะแนนแบบเสียงข้างมากที่ใช้คะแนนจากผู้สมัครรับเลือกตั้งในแต่ละเขตเลือกตั้ง มิได้คำนวณที่นั่งจากคะแนนรวมของพรรคแบบสัดส่วน ทำให้ผู้สมัครไม่จำเป็นต้องฟังพรรคการเมือง จึงทำให้คุณสมบัติของผู้สมัครและกลุ่มการเมืองจึงมีความสำคัญมากกว่าพรรค

ประการที่แปด การใช้เงินซื้อเสียง เนื่องมาจากขาดความตื่นตัวทางการเมืองจาก ประชาชนเป็นการมีส่วนร่วมแบบสะดวก มีใช้แบบสมัครใจ

ประการที่เก้า พรรคมีฐานสนับสนุนจากประชาชนอยู่ในวงจำกัด ทำให้ขาดเงินทุนอุดหนุน จำเป็นต้องพึ่งนายทุน จำนวนจำกัด จึงตกอยู่ใต้อิทธิพลของนายทุนผู้สนับสนุนเงินให้พรรค

ประการที่สิบพรรคการเมืองขาดนโยบายที่ชัดเจนทำให้ผู้ออกเสียงไม่สามารถแยกออกกว่า จะเลือกพรรคการเมืองใด ทำให้ผลการเลือกตั้งขาดพรรคการเมืองที่มีเสียง (ที่นั่ง) ข้างมาก และมีพรรคการเมืองจำนวนมาก แต่ได้ที่นั่งจำนวนน้อย

ประการที่สิบเอ็ด รัฐบาลขาดเสถียรภาพ เนื่องจากการจัดตั้งรัฐบาลผสมหลาย พรรคไม่สามารถแก้ไขวิกฤตการณ์ทางการเมือง บริหารได้ และมักมีการเรียกร้องผลประโยชน์จากนักการเมืองหรือพรรคร่วมรัฐบาลจากหัวหน้ารัฐบาล ทำให้รัฐบาลอ่อนแอเป็นสาเหตุประการหนึ่งของการใช้ป็นข้ออ้างการรัฐประหารว่า นักการเมืองมุ่งแสวงหาประโยชน์ของตนและพวกพ้อง และแย่งตำแหน่งรัฐมนตรี ไม่คำนึงถึงประเทศชาติ

ประการที่สิบสอง การสังกัดพรรคการเมือง ข้อบังคับกฎหมายเลือกตั้งในการสังกัดพรรคการเมือง กฎหมายการเลือกตั้งของประเทศไทยในอดีตไม่ระบุนการสังกัดพรรค เพิ่งเริ่มบังคับให้ผู้สมัครรับเลือกตั้ง ต้องสังกัดพรรคครั้งแรกในการเลือกตั้ง ครั้งที่ 10 เมื่อ วันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2518 ตามรัฐธรรมนูญ 2517

พรรคการเมือง การเลือกตั้งและผลต่อที่นั่งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรนั้น ตกอยู่ภายใต้บริบททางการเมืองแต่ละช่วงเวลา เพื่อให้ผู้อ่านมองเห็นการเชื่อมโยงระหว่างสภาพแวดล้อมทาง

การเมือง แต่ละห้องต่อ พรรคการเมืองและการเลือกตั้ง ผู้วิจัยจะนำเสนอ เนื้อหาในบทที่ 2 นี้ โดยแบ่งเป็น 4 ตอน

ตอนที่หนึ่ง ยุคคณะราษฎร ตั้งแต่ พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2500

ตอนที่สอง ยุคการปกครองโดยทหาร ตั้งแต่ พ.ศ. 2490 ถึง พ.ศ. 2516

ตอนที่สาม ยุคการเปลี่ยนผ่านสู่ประชาธิปไตย ตั้งแต่ พ.ศ. 2516 ถึง พ.ศ. 2531

ตอนที่สี่ การสร้างความเข้มแข็งแก่ประชาธิปไตย ตั้งแต่ พ.ศ. 2531 ถึง พ.ศ. 2544

ตอนที่หนึ่งยุคคณะราษฎร (พ.ศ. 2475 ถึง พ.ศ. 2490)

นับตั้งแต่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ วันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จนถึงการสิ้นสุดของคณะราษฎรจากการรัฐประหารของพลตรีผดุง ชูณหะวัณ เมื่อ วันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 มีการเลือกตั้งทั่วไปจำนวน 4 ครั้ง เป็นการช่วงชิงอำนาจกันเองภายในกลุ่มคณะราษฎร ทั้งนี้หากจะให้นิยามพรรคการเมืองอย่างง่ายเชิงพฤตินัย ว่าหมายถึง กลุ่มคนที่มารวมตัวกันโดยมีจุดประสงค์ที่จะให้ได้อำนาจทางการเมือง มีความปรารถนาที่จะเป็นรัฐบาลเพื่อจะได้มีโอกาสนำนโยบายของพรรคไปปฏิบัติให้เป็นจริง (สุขุม นवलสกุล , 2541 : 217) จะเห็นได้ว่าคณะราษฎร คือ พรรคการเมืองพรรคแรกของประเทศไทยเชิงพฤตินัย ซึ่งยังไม่มีกฎหมายเกี่ยวกับพรรคการเมือง หรืออนุญาตให้มีการจัดตั้งพรรคการเมือง

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 1 (วันที่ 15 พฤศจิกายน พ.ศ. 2476)

การเลือกตั้งครั้งที่ 1 ภายใต้อำนาจรัฐธรรมนูญ ฉบับถาวร พ.ศ. 2475 (บทเฉพาะกาล) ให้มีระบบสภาเดียว เรียกว่า สภาผู้แทนราษฎร ประกอบด้วยสมาชิก 2 ประเภท ประเภทที่หนึ่ง มาจากการเลือกตั้งอยู่ในตำแหน่ง 4 ปี สมาชิกสภาประเภทที่สอง พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้ง มีจำนวนเท่ากับสมาชิกประเภทที่หนึ่ง อยู่ในตำแหน่ง 4 ปี การเลือกตั้งครั้งนี้เป็นการเลือกตั้งสมาชิกสภาประเภทที่หนึ่ง โดยการเลือกตั้งทางอ้อมให้ราษฎรในหมู่บ้านเลือกตัวแทนหมู่บ้าน แล้วเลือกผู้แทนตำบล และผู้แทนจังหวัด โดยใช้สัดส่วนราษฎร 200,000 คน ต่อผู้แทนราษฎร หนึ่งคน จังหวัดใดมีราษฎรมากกว่า 200,000 คน ให้เพิ่มจำนวนผู้แทนราษฎรทุก 200,000 คน เศษของราษฎรถ้าถึง 100,000 คน ให้ปัดเป็นมีผู้แทนราษฎรได้อีก 1 คน การเลือกตั้งครั้งนี้มีผู้แทนราษฎรที่มาจากการเลือกตั้ง 78 คน แต่งตั้ง 78 คน รวม 156 คน ผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 4,278,231 คน ผู้ไปใช้สิทธิ 1,773,532 คน คิดเป็นร้อยละ 41.45 ภายหลังจากการเลือกตั้งพระยาพหลพลพยุหเสนาเป็นนายกรัฐมนตรี การเลือกตั้งครั้งนี้ไม่มีความหมาย

ต่อการตั้งรัฐบาล แต่อย่างไร แสดงว่าคณะราษฎรยังไม่ยอมปล่อยให้ประชาชนอย่างแท้จริง (สุจิต บุญบงการ และ พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว 2527 : 39 – 42)

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 2 (วันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2480)

การเลือกตั้งครั้งที่ 2 เป็นการเลือกตั้งทางตรงครั้งแรก คือ ราษฎรผู้มีสิทธิเลือกตั้งเป็นผู้ลงคะแนนเลือกผู้สมัครรับเลือกตั้งเองโดยตรง โดยใช้การแบ่งเขตเลือกตั้งเป็นเขตเล็กสุดมีผู้แทนราษฎรเขตละ 1 คน โดยใช้สัดส่วนราษฎร 200,000 คน ต่อผู้แทนราษฎร 1 คน (กรมเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร และ ปรีชา หงษ์ไกรเลิศ , 2531 : 35 – 36) มีผู้แทนราษฎรจากการเลือกตั้ง 91 คน ผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 6,123,239 คน ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง 2,462,535 คน คิดเป็นร้อยละ 40.22 การเลือกตั้งครั้งนี้ ไม่มีพรรคการเมืองเข้าแข่งขันเนื่องจากคณะราษฎรซึ่งเป็นกลุ่มที่ผูกขาดอำนาจทางการเมืองอยู่ขณะนั้นไม่ยอมให้มีการจัดตั้งพรรคการเมือง และไม่ได้ขยายฐานเข้าไปสู่สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ประเภทหนึ่ง โดยส่งผู้สมัครรับเลือกตั้งทำให้ประชาชนไม่ได้มีความเข้าใจถึงความสำคัญของการเลือกตั้งต่อการจัดตั้งรัฐบาล และไม่คุ้นเคยกับการเลือกเป็นพรรค ภายหลังการเลือกตั้งพระยาพหลฯ เป็นนายกรัฐมนตรี (สุจิต บุญบงการ และ พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว , 2527 : 43 – 45)

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 3 (วันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481)

ภายหลังการเลือกตั้งครั้งที่ 2 พันเอก พหลฯ ได้ยุบสภาเนื่องจากฝ่ายรัฐบาลแพ้การเสนอญัตติของ นายถวิล อตุล สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดร้อยเอ็ด เกี่ยวกับการร่างข้อบังคับประชุมสภา และวิธีการเสนอร่าง พ.ร.บ. งบประมาณ ซึ่งรัฐบาลไม่เห็นด้วย แต่รัฐบาลแพ้ด้วยคะแนนเสียง 42 ต่อ 40 จึงยุบสภา เมื่อ วันที่ 11 กันยายน พ.ศ. 2481 และจัดให้มีการเลือกตั้งทั่วไป ครั้งที่ 3 ขึ้นเมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน พ.ศ. 2481 โดยการแบ่งเขตเล็กสุด และสัดส่วนราษฎร 200,000 คน ต่อผู้แทนราษฎร 1 คน เหมือนการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 2 มีผู้แทนราษฎร 91 คน มีผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 6,310,172 คน มีผู้ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง 2,210,332 คน คิดเป็นร้อยละ 35.03 การเลือกตั้งครั้งนี้ ยังคงไม่สามารถสร้างความตื่นตัวทางการเมืองในหมู่ประชาชนผู้เลือกตั้งได้ จากข้อเท็จจริงที่ไม่มีการแข่งขันเป็นพรรค ทำให้การเลือกตั้งเป็นการเลือกตั้งเพื่อจัดตั้งรัฐบาลอย่างชัดเจน ภายหลังการเลือกตั้งพระยาพหลฯ ซึ่งดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีมาแล้วหลายครั้ง ทำให้ จอมพล ป. ลาออกเมื่อ วันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2487 และ นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี เมื่อ วันที่ 1 สิงหาคม พ.ศ. 2487 และ นายควง อภัยวงศ์ ได้ต่ออายุสภาผู้แทนราษฎรออกไปอีก 2 ปี โดยอ้างประเทศอยู่ในภาวะสงคราม ซึ่งนับเป็นการต่ออายุสภาเป็นครั้งที่ 2 หลังจากที่มีการต่ออายุสภาเป็นครั้งแรกโดย จอมพล ป. พิบูลสงคราม เมื่อ ธันวาคม พ.ศ. 2485 (สุจิต บุญบงการ และ พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว , 2527 : 45 – 50)

จะเห็นได้ว่าการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 3 นี้มีอายุยาวนานถึง 7 ปีเศษ เนื่องจากภาวะสงครามโลกครั้งที่สอง ระหว่าง ค.ศ. 1939 ถึง ค.ศ. 1945 (พ.ศ. 2482 ถึง พ.ศ. 2488)

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 4 (วันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2489)

หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ยุติลง นายควง อภัยวงศ์ได้ลาออก และ นายทวี บุญเกตุ เป็น นายกรัฐมนตรี ไปพลางก่อนระหว่างที่ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช หัวหน้าเสรีไทย ยังอยู่ที่สหรัฐอเมริกา และเมื่อ ม.ร.ว.เสนีย์ กลับประเทศไทยจึงเป็นนายกรัฐมนตรี ต่อมาได้ยุบสภาเพื่อให้มีการเลือกตั้งใหม่ เนื่องจากสภาผู้แทนขณะนั้นมีอายุตั้งแต่ พ.ศ. 2481 โดยจัดการเลือกตั้งขึ้นเมื่อ วันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2489 เป็นการเลือกตั้งทางตรง แบ่งเขต ใช้สัดส่วนราษฎร 200,000 คน ต่อผู้แทน 1 คน มีผู้แทนราษฎร 96 คน ผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 6,431,827 คน ผู้ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง 2,091,788 คน คิดเป็นร้อยละ 32.52 เนื่องจาก คณะเสรีไทยมีอำนาจภายหลังสงครามโลกครั้งที่สาม การตั้งรัฐบาลจึงอยู่ภายใต้ อิทธิพลของ นายปรีดี พนมยงค์ แต่นายปรีดี ปฏิเสธตำแหน่งหัวหน้ารัฐบาล ปล่อยให้ นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช นายกรัฐมนตรีคนก่อนเป็นนายกรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการต่างประเทศ เนื่องจากยังไม่มีระบบพรรคขึ้นจึงยากที่รัฐบาลจะได้รับการสนับสนุนที่แน่นอน เมื่อนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ สส. อุบลราชธานี เสนอ พ.ร.บ. กู้มครองค่าใช้จ่ายของประชาชนในภาวะคับขันต่อสภา โดยฝ่ายรัฐบาลไม่เห็นด้วย แต่สภาก็รับหลักการ นายควง อภัยวงศ์ จึงลาออก เมื่อ วันที่ 18 มีนาคม พ.ศ. 2489 และ นายปรีดี พนมยงค์ เป็นนายกรัฐมนตรีต่อ โดยมีนายควง อภัยวงศ์ เป็นฝ่ายค้าน (สุจิต บุญบงการ และ พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว 2527 : 50 – 52) มีการยกเลิกรัฐธรรมนูญฉบับถาวร 2475 และใช้รัฐธรรมนูญ 2489 (วันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2489) ยกเลิกสมาชิกสภาประเภทที่สอง และมีสมาชิกพฤตินิสภาพแทน โดยการเลือกตั้งทางอ้อม แต่พฤตินิสภาพชุดแรกให้สภาผู้แทนเป็นผู้เลือก ทำให้สมาชิกพฤตินิสภาพส่วนใหญ่เป็นพวกของ นายปรีดี พนมยงค์ สมาชิกสภาประเภทที่หนึ่งให้คงอยู่ต่อไป 96 คน และเลือกตั้งเพิ่มอีก 82 คน รวมเป็น 178 คน เมื่อวันที่ 5 สิงหาคม พ.ศ. 2489 รัฐธรรมนูญ 2489 มาตรา 14 อนุญาตให้จัดตั้งพรรคการเมืองได้ แต่ยังไม่มีการขออนุญาตจัดตั้งพรรคการเมือง มีพรรคการเมือง เกิดขึ้นจำนวน 10 พรรค ได้แก่ พรรคก้าวหน้า พรรคสหชีพ พรรคแนวรัฐธรรมนูญ พรรคประชาธิปไตย พรรคสหพรรค พรรคธรรมาธิปไตย พรรคกสิกร พรรคชาติสังคมนิยมประชาธิปไตย พรรคประชาชน และ พรรคกสิกรรม พรรคที่สำคัญๆ ในกลุ่มนี้ ได้แก่ (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว , 2544 : 57 – 59)

1. พรรคก้าวหน้า ผู้เริ่มก่อตั้งคนสำคัญ ได้แก่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช พรรคนี้ไม่เห็นด้วยกับคณะราษฎรจึงตั้งใจจะเป็นฝ่ายค้านคณะราษฎร ตามวิธีรัฐธรรมนูญ ต่อมายุบพรรคไปรวมกับ พรรคประชาธิปไตย

2. พรรคประชาธิปัตย์ตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 5 เมษายน พ.ศ. 2489 มีนายควง อภัยวงศ์เป็นหัวหน้าพรรค มีนโยบายเสรีนิยม และมีความสัมพันธ์กับกลุ่มเจ้านายเชื้อพระวงศ์ มีลักษณะอนุรักษนิยม และต่อต้านกลุ่มก๊กว้าหน้าและสังคมนิยม

3. พรรคสหชีพ มีนายทองอินทร์ ภูริพัฒน์ เป็นหัวหน้าพรรค สนับสนุนนายปรีดี มีอุดมการณ์สังคมนิยม สมาชิกคนสำคัญ เช่น นายถวิล อุดล นายจำลอง ดาวเรือง นายเตียง ศิริขันธ์ ดร. ทองเปลว ชลภูมิ ส่วนใหญ่เป็นผู้แทนราษฎรภาคอีสาน

4. พรรคแนวรัฐธรรมนูญ มีหลวงธำรง นาวาสวัสดิ์ เป็นหัวหน้าพรรค สนับสนุน นายปรีดี แต่ไม่เห็นด้วยกับแนวนโยบายพรรคสหชีพ

ต่อมาเมื่อ วันที่ 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2490 นายปรีดี พนมยงค์ ได้ลาออก และให้หลวง ธำรง นาวาสวัสดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี จนถูกรัฐประหาร โดยพลตรี ผิน ชุณหะวัณ และพันเอก กาจ กางสงคราม (และคณะของจอมพล ป. พิบูลสงคราม) เมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 การรัฐประหารครั้งนี้ มิได้ทำลายพรรคการเมืองอย่างสิ้นเชิง เพียงแต่ต้องการกำจัด นายปรีดี พนมยงค์ และนักการเมือง ฝ่ายก้าวหน้าในพรรคสหชีพ และพรรคแนวรัฐธรรมนูญและประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2490 ให้สมาชิก รัฐสภา มีสมาชิก 2 ประเภท คือ สมาชิกวุฒิสภา และสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ให้นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีรักษาการ และจัดการเลือกตั้ง วันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2491 (พศัคดี ผ่องแผ้ว 2544 : 59)

ตอนที่สอง ยุคการปกครองโดยทหาร (พ.ศ. 2490 ถึง พ.ศ. 2516)

ประเทศไทยได้มีพระราชบัญญัติพรรคการเมือง ฉบับแรกเมื่อ วันที่ 26 กันยายน พ.ศ. 2498 ภายใต้บทบัญญัติรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2495 ตามประกาศพระบรมราชโองการให้ใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2494 ตามประกาศของคณะบริหารประเทศชั่วคราว ซึ่งมีพลเอกผิน ชุณหะวัณ เป็นหัวหน้าคณะ (ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 68 ตอนที่ 73 ลงวันที่ 6 ธันวาคม พุทธศักราช 2494) จึงมีพรรคการเมือง จดทะเบียน ก่อนการเลือกตั้ง วันที่ 20 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500 จำนวน 23 พรรค ได้แก่ พรรคเสรีมนังคศิลา พรรคประชาธิปัตย์ พรรคเสรีประชาธิปไตย พรรคเศรษฐกิจกร พรรคธรรมาธิปัตย์ พรรคกรรมกร พรรคชาวนา พรรคสังคมนิยม พรรคสงเคราะห์อาชีพและการกุศล พรรคชาตินิยม พรรคสหภราดร พรรคสังคมนิยม พรรคขบวนการไฮปาร์ค พรรคชาติประชาธิปไตย พรรคหนุ่มไทย พรรคสหพันธ์เกษตรกร พรรคราษฎร พรรคคนดี พรรคอิสระ พรรคประชาชน พรรคศรีอาริยมตไฉน

พรรคไทยมุสลิม พรรคสยามประเทศ และต่อมาก่อนการเลือกตั้ง วันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2500 มีพรรคการเมืองจดทะเบียนเพิ่มจำนวน 7 พรรคได้แก่ พรรคสหภูมิ พรรคขบวนการสหพันธ์รัฐ สากลนิยม พรรคอิสาน พรรคชาติสังคมนิยม พรรคปิตุภูมิ พรรคประชากรราษฎร และพรรคสหพันธ์ ประชาธิปไตย ภายหลังจากเลือกตั้ง วันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ.2500 พรรคสหภูมิร่วมกับพรรคเสรี มนังคศิลา เป็นพรรคชาติสังคมนิยม

ตั้งแต่ จอมพลสฤษดิ์ ทำการยึดอำนาจจาก จอมพล ป. เมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 จนถึงเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ส่วนใหญ่เป็นการปกครองโดยทหาร ได้แก่ จอมพลสฤษดิ์ และ จอมพลถนอม มีการเลือกตั้งเพียง 2 ครั้ง คือ การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 8 เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม 2500 และการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 9 เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2512

ต่อมา วันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 จอมพลสฤษดิ์ รัชชชัฎ ทำรัฐประหาร ยกเลิก พ.ร.บ. พรรคการเมืองและห้ามชุมนุมทางการเมือง

ต่อมา จอมพลถนอม กิตติขจร ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2511 และประกาศ พ.ร.บ. พรรคการเมือง วันที่ 15 ตุลาคม พ.ศ. 2511 มีพรรคการเมืองจดทะเบียนก่อนการเลือกตั้ง วันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2512 จำนวน 14 พรรค ได้แก่ พรรคสหประชาไทย พรรคประชาธิปไตย พรรคประชาชน พรรคแนวร่วมเศรษฐกิจ พรรคเสรีประชาธิปไตย พรรคแนวประชาธิปไตย พรรคสามมา อาชีพช่วยชาวนา พรรคชาวนาชาวลาวไร่ พรรคสยามใหม่ พรรคประชาพัฒนา พรรคแรงงาน พรรค ไทริปไตย พรรคอิสระ (พรรคอิสระเป็นพรรคที่รวมตัวภายหลังเลือกตั้งของ สส. ไม่สังกัดพรรค) และพรรคอิสลาม

ต่อมา วันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 จอมพลถนอม กิตติขจร ยึดอำนาจตนเองยกเลิก รัฐธรรมนูญและ พ.ร.บ. พรรคการเมือง จนถึงเหตุการณ์เดินขบวนขับไล่ โดยนิสิต นักศึกษา 14 ตุลาคม 2516

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 5 (วันที่ 29 มกราคม พ.ศ. 2491)

เมื่อคณะรัฐประหารประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2490 และให้ นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี รักษาการณ จนมีการเลือกตั้ง 29 มกราคม พ.ศ. 2491 การเลือกตั้งครั้งนี้ใช้จังหวัดเป็นเขตเลือกตั้งเป็นครั้งแรก แต่ยังคงใช้สัดส่วนราษฎร 200,000 คน ต่อผู้แทนราษฎร 1 คน ผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 2,117,464 คน คิดเป็นร้อยละ 29.50 พรรคประชาธิปไตยเป็นรัฐบาล โดยมีนายควง อภัยวงศ์ เป็น นายกรัฐมนตรี ต่อมาถูกบังคับให้ลาออก และจอมพล ป. เป็นนายกรัฐมนตรีแทน และร่างรัฐธรรมนูญ ฉบับถาวร 2492 แทน ฉบับ 2490 (ชั่วคราว) และให้มีการเลือกตั้งเพิ่ม เมื่อวันที่ 5 มิถุนายน พ.ศ. 2492 เพื่อให้มีสมาชิกครบตามรัฐธรรมนูญ 2492 มีการเปลี่ยนแปลง คือ ใช้จังหวัดเป็นเขตเลือกตั้ง

และเปลี่ยนสัดส่วนราษฎร ต่อผู้แทน จาก 200,000 คน เป็น 150,000 คน ต่อผู้แทนราษฎร 1 คน (สุจิต บุญบงการ และ พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว , 2527 : 59 – 61)

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 6 (วันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2495)

จอมพล ป. รัฐประหาร เมื่อวันที่ 29 พฤศจิกายน พ.ศ. 2494 ยกเลิกรัฐธรรมนูญ 2492 และประกาศใช้ รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475 แก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2495 แทน ทำให้เป็นระบบสภาเดียวมีสมาชิก 2 ประเภท คือ เลือกตั้งและแต่งตั้ง พรรคประชาธิปัตย์ได้ประท้วงคณะรัฐประหาร โดยไม่ส่งผู้สมัครลงรับเลือกตั้ง จอมพล ป. จึงได้เป็นนายกรัฐมนตรีต่อโดยปริยาย (สุจิต บุญบงการและ พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว 2523 : 62-63)

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 7 (วันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500)

จอมพล ป. ได้ประกาศใช้ พ.ร.บ. พรรคการเมือง วันที่ 28 กันยายน พ.ศ. 2498 มีพรรคการเมืองของจดทะเบียนก่อนการเลือกตั้ง วันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500 จำนวน 23 พรรค เช่น พรรคเสรีมนังคศิลา พรรคประชาธิปัตย์ พรรคเสรีประชาธิปไตย พรรคเศรษฐกิจกร พรรคธรรมาธิปัตย์ (เขาวนระ ไตรมาส , 2541 : 109) สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิกจำนวน 160 คน สัดส่วนราษฎร 150,000 คน ต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 1 คน ใช้จังหวัดเป็นเขตเลือกตั้ง วิธีการนับคะแนนแบบเสียงข้างมาก บัตรลงคะแนนกำหนดให้ผู้ออกเสียงเลือกผู้สมัครได้เต็มตามจำนวนผู้แทนราษฎรในจังหวัด ราษฎรทั่วประเทศจำนวน 22,811,701 คน ผู้มีสิทธิเลือกตั้งจำนวน 9,859,039 คน ไปใช้สิทธิจำนวน 5,668,566 คน คิดเป็นร้อยละ 57.50 ผลการเลือกตั้ง พรรคเสรีมนังคศิลาได้รับที่นั่งสูงสุด 86 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 53.75 พรรคประชาธิปัตย์ได้ที่นั่ง 30 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 18.75 พรรคอื่นและผู้สมัครอิสระได้ 44 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 27.50 (สุจิต บุญบงการ , 2542 : 95)

การเลือกตั้งที่มีการจำแนกผู้สมัครตามสังกัดพรรคการเมือง เริ่มต้นเป็นครั้งแรกในการเลือกตั้ง วันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2500 แต่มีการกล่าวหาว่าการเลือกตั้งทุจริต จนเป็นเหตุให้ จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ รัฐประหาร เมื่อวันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 โดยอ้างเหตุผลว่า เพราะความไม่รับผิดชอบของสมาชิกพรรครัฐบาลที่คอยแก่งแย่งหาผลประโยชน์และตำแหน่งรัฐมนตรี เมื่อไม่ได้ตามที่ต้องการก็จะไม่สนับสนุนรัฐบาล แต่สาเหตุที่แท้จริง น่าจะมาจากต้องการโค่นล้ม พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์ ผู้มีบทบาทในการเลือกตั้งของพรรคเสรีมนังคศิลา เมื่อมีฝูงชนประท้วงการเลือกตั้ง จอมพล ป. การยึดอำนาจครั้งนี้ไม่มีการยกเลิกรัฐธรรมนูญ และไม่ยกเลิกพรรคการเมือง และนายพจน์ สารสิน เป็นนายกรัฐมนตรี เพื่อให้มีการเลือกตั้งใหม่ ภายใน 90 วัน เมื่อ วันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2500 เป็นการหมดอำนาจของคณะราษฎร (สุจิต บุญบงการ , 2542 : 98 – 99)

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 8 (วันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2500)

หลังจากรัฐประหาร วันที่ 16 กันยายน พ.ศ. 2500 จอมพล สฤษดิ์ ได้ตั้ง นายพจน์ สารสิน เป็นนายกรัฐมนตรี รักษาการณ์ เพื่อจัดการเลือกตั้งและได้จัดตั้งพรรคสหภูมิขึ้นโดยรวบรวมสมาชิกพรรคจากพรรคเสรีมนังคศิลา มีนายสงวน จันทรสาขา น้องชายของ จอมพล สฤษดิ์ เป็นหัวหน้าพรรค การเลือกตั้ง เมื่อวันที่ 15 ธันวาคม พ.ศ. 2500 ใช้จังหวัดเป็นเขตเลือกตั้ง สักส่วนราษฎร 150,000 คน ต่อผู้แทนราษฎร 1 คน สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิก จำนวน 160 คน อยู่ในตำแหน่ง 5 ปี วิธีการนับคะแนนแบบเสียงข้างมาก บัตรลงคะแนนให้ผู้ออกเสียงลงคะแนนเลือกผู้สมัครได้เต็มตามจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในเขตจังหวัด มีราษฎรทั่วประเทศจำนวน 22,811,701 คน ผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 9,917,417 คน ผู้ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง 4,370,789 คน คิดเป็นร้อยละ 40.07 ผลการเลือกตั้ง พรรคสหภูมิ 44 ที่นั่ง ประชาธิปัตย์ 39 ที่นั่ง เศรษฐกร 6 ที่นั่ง เสรีประชาธิปไตย 5 ที่นั่ง เสรีมนังคศิลา 4 ที่นั่ง ชาตินิยม 1 ที่นั่ง ขบวนการไฮด์ปาร์ค 1 ที่นั่ง ไม่สังกัดพรรค 59 ที่นั่ง (สุจิต บุญบงการ และพรศักดิ์ ผ่องแผ้ว, 2527 : 66-67) ภายหลังจากเลือกตั้ง จอมพลสฤษดิ์ ธีระราชต์ ได้จัดตั้ง พรรคชาติสังคมนิยม และเป็นหัวหน้าพรรคเอง มีพลโทประภาส จารุเสถียร เป็นเลขาธิการพรรค รวบรวมผู้แทนอิสระเข้ามาอยู่พรรคชาติสังคมนิยม และตั้งรัฐบาลโดยให้ พลโทถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี และจอมพลสฤษดิ์ ทำรัฐประหารอีกครั้ง เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2501 ได้ยกเลิกรัฐธรรมนูญ และพรรคการเมืองแล้วใช้รัฐธรรมนูญการปกครองประเทศชั่วคราว 2502 จนกระทั่ง ธรรมนูญ (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว , 2544 : 65 - 66)

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 9 (วันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2512)

จอมพลถนอม กิตติขจร ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2511 และพ.ร.บ. พรรคการเมือง 2511 มีพรรคการเมืองจดทะเบียนก่อนการเลือกตั้ง วันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2512 จำนวน 14 พรรค ได้แก่ (เขาวนะ ไตรมาส, 254 1: 111) พรรคสหประชาไทย พรรคประชาชนธิปไตย พรรคประชาชน พรรคแนวร่วมเศรษฐกร พรรคเสรีประชาธิปไตย พรรคแนวประชาชนธิปไตย พรรคสัมมาชีพช่วยชาวนา พรรคชาวนาชาไร่ พรรคสยามใหม่ พรรคประชาพัฒนา พรรคแรงงาน พรรคไทยธิปไตย พรรคอิสระ พรรคอิสลาม การเลือกตั้งครั้งนี้อยู่ภายใต้บทบัญญัติรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2511 พระราชบัญญัติพรรคการเมือง พ.ศ. 2511 เป็นการเลือกตั้งโดยตรงใช้จังหวัดเป็นเขตเลือกตั้ง สักส่วนราษฎร 150,000 คน ต่อผู้แทนราษฎร 1 คน สภาผู้แทนราษฎร ประกอบด้วยสมาชิก จำนวน 219 คน ใช้จังหวัดเป็นเขตเลือกตั้ง วิธีการนับคะแนนแบบเสียงข้างมาก บัตรลงคะแนนกำหนดให้ผู้ออกเสียงลงคะแนนเลือกผู้สมัครเต็มตามจำนวนผู้แทนราษฎรในเขตจังหวัดนั้น จำนวนราษฎรทั่วประเทศ 32,468,953 คน ผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 14,820,180 คน ไปใช้สิทธิ 7,285,832 คน คิดเป็นร้อยละ

49.16 ผลการเลือกตั้ง พรรคสหประชาไทย ได้ 76 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 34.70 พรรคประชาธิปัตย์ 57 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 26.03 พรรคแนวประชาธิปไตย 7 ที่นั่ง พรรคแนวร่วมเศรษฐกิจ 4 ที่นั่ง พรรคประชาชน 2 ที่นั่ง พรรคสัมมาอาชีพช่วยชาวนา 1 ที่นั่ง พรรคเสรีประชาธิปไตย 1 ที่นั่ง ผู้สมัครอิสระ 71 ที่นั่ง (สุจิต บุญบงการ และ พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว, 2527 : 68 – 71) ต่อมา วันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2514 จอมพลถนอม กิตติขจร รัฐประหาร ยกเลิกรัฐธรรมนูญรัฐสภา และพรรคการเมือง จนกระทั่ง เกิดเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 เป็นอันจบยุคการปกครองโดยทหาร

ตอนที่สาม ยุคเปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นประชาธิปไตย (พ.ศ. 2516 ถึง พ.ศ. 2531)

ภายหลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 นายสัญญา ธรรมศักดิ์ เป็นนายกรัฐมนตรี ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2517 และพ.ร.บ. พรรคการเมือง ระบุให้ผู้สมัครสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร ต้องสังกัดพรรคการเมืองมีพรรคการเมืองจดทะเบียนก่อนการเลือกตั้ง 26 กุมภาพันธ์ 2518 จำนวน 42 พรรค ได้แก่ พรรคสังคมนิยม พรรคพัฒนาจังหวัด พรรคประชาธิปไตย พรรคประชาธิปัตย์ พรรคเกษตรกร พรรคเสรีชน พรรคแหลมทอง พรรคอธิปัตย์ พรรคแรงงาน พรรคมหาชน พรรคศรีอาริยะ พรรคพลังใหม่ พรรคสงเคราะห์อาชีพและการกุศล พรรคราษฎร พรรคแนวสันติ พรรคสันติชน พรรคขบวนการมวลชน พรรคพลังราษฎร พรรคประชาธิปไตย พรรคประชาชนสันติ พรรคประชาก้าวหน้า พรรคพลังประชาชน พรรคสยาม พรรคกิจสังคม พรรคเกษตรสังคม พรรคสังคมพัฒนา พรรคธรรมสังคม พรรคสังคมประชาธิปไตย พรรคสังคมชาตินิยม พรรคสังคมก้าวหน้า พรรคสังคมนิยมเสรีประชาธิปไตย พรรคสังคมนิยมแห่งประเทศไทย พรรครัฐบุรุษ พรรคไท พรรคแผ่นดินไทย พรรคเศรษฐกิจ พรรคไทยสันติภาพ พรรคชาติไทย พรรคฟื้นฟูชาติไทย พรรคไทยรวมไทย พรรคแนวร่วมสังคมนิยม และพรรคกรรมกร และต่อมาก่อนการเลือกตั้ง 4 เมษายน 2519 มีพรรคการเมืองจดทะเบียนเพิ่มจำนวน 12 พรรค ได้แก่ พรรคธรรมาธิปไตย พรรคแนวร่วมประชาธิปไตย พรรคพิทักษ์ไทย พรรคชาตินิยม พรรคสยามใหม่ พรรคกรุงสยาม พรรคพลังเสรี พรรคพลังสยาม พรรคไทสังคม พรรคชาติสยาม พรรคนิยมไทย และ พรรคไทยอิสระ

สภาพการเมืองไทยช่วงนี้ เป็นสภาพการณ์ที่กล่าวได้ว่า ความตึงเครียดทางการเมืองอันเกิดจากความขัดแย้งระหว่างกลุ่มสุดขั้ว คือ ขวจัดและซ้ายจัด ถึงจุดสูงสุด ความขัดแย้งทางผลประโยชน์และอำนาจทางการเมืองของผู้นำทางการเมือง และผู้นำทางทหาร ก็อยู่ในลักษณะทวีความรุนแรงขึ้นเรื่อยๆ ในช่วงนี้ ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์ ก็ได้พยายามแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งไปได้บ้าง แต่กระแสของความขัดแย้งของขั้วสุดโต่งทั้งสองยากที่จะลดลงได้ ประกอบกับรัฐบาลผสมเป็นรัฐบาลที่อ่อนแอ ทำให้สภาพการเมืองไทยอยู่ในสภาพที่พร้อมจะ

ระเบิดออกเป็นเสียงๆ และเมื่อพลเอกกฤษณ์ สีวะรา ถึงแก่อนิจกรรมเมื่อเดือน เมษายน พ.ศ. 2519 บุคคลที่เคยค้าเงินหรือประกันระบอบประชาธิปไตยก็หายไปจากฉาก ทำให้บรรยากาศทางการเมืองซึ่งเต็มไปด้วยความตึงเครียดอยู่แล้ว เพิ่มความน่าสะพรึงกลัวและความไม่แน่นอนมากขึ้น จึงนำไปสู่การทำรัฐประหารโดย พล.ร.อ. สงัด ชลออยู่ เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม 2519 ยกเลิกรัฐธรรมนูญและ พ.ร.บ. พรรคการเมือง จึงไม่มีพรรคการเมือง (ลิขิต ชีรเวคิน , 2540 : 203)

ภายหลังการรัฐประหาร 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 พล.ร.อ. สงัด ชลออยู่ หัวหน้าคณะปฏิรูปการปกครองได้แต่งตั้ง นายธานินทร์ กรัยวิเชียร เป็นนายกรัฐมนตรี ดำเนินการปกครองประเทศโดยปราศจากผู้แทนราษฎรพรรคการเมืองถูกยุบ และกลุ่มพลังต่างๆ ถูกปราบปรามด้วยมาตรการที่รุนแรง สิทธิเสรีภาพทางการเมืองถูกจำกัด มาตรการและวิธีการปกครองซึ่งเป็นไปอย่างเผด็จการอย่างสูงก่อความไม่พอใจอย่างยิ่งต่อประชาชน กระแสกดดันภายในประเทศมีสูงมากจนกระทั่งกลุ่มทหารไม่พอใจกับรัฐบาลภายใต้การนำของ นายธานินทร์ กรัยวิเชียร นำมาสู่การรัฐประหารในวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2520 โดยการนำของ พลเรือเอกสงัด ชลออยู่ และแต่งตั้ง พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เป็นนายกรัฐมนตรี (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว , 2544 : 74 – 75) ต่อมา 22 เมษายน 2521 ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2521 และเลือกตั้ง 22 เมษายน 2522 แต่บทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญยังไม่อนุญาตให้ส่งผู้สมัครในนามพรรคการเมือง ดังนั้นระหว่าง พ.ศ. 2520 ถึง พ.ศ. 2523 จึงไม่มีพรรคการเมือง แต่มีกลุ่มการเมือง

สภารัฐบาลผสมภายใต้การนำของ พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ประสบปัญหาเรื่องเสถียรภาพของรัฐบาลอย่างมากมาย เช่น หสินค้าต่าง ๆ แพงขึ้น จึงนำไปสู่การลาออกของพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ และสภาผู้แทนราษฎรจึงมีมติให้ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรีแทนในวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2523

ต่อมา 8 กรกฎาคม 2524 มี พ.ร.บ. พรรคการเมืองมีพรรคการเมืองจดทะเบียนจำนวน 28 พรรค ได้แก่ พรรคปวงชนชาวไทย พรรคประชาธิปไตย พรรคราษฎร พรรคชาติไทย พรรคประชากรไทย พรรครวมพลังใหม่ พรรคกิจสังคม พรรคเสรีนิยม พรรคสหประชาธิปไตย พรรคเอกภาพ พรรคมวลชน พรรคพลังธรรม พรรคเกษตรอุตสาหกรรมไทย พรรคชาวไทย พรรคเสรีประชาธิปไตย พรรคความหวังใหม่ พรรคประชาชาติ พรรคชาติประชาชน พรรคประชาธิปไตย พรรคสามัคคีธรรม พรรคท้องถิ่นก้าวหน้า พรรคประชาไทย พรรคเกษตรกรไทย พรรคส่งเสริมประชาธิปไตย พรรคพลังประชาชน พรรคเสรีธรรม พรรคเสรีภาพ และพรรครวมไทย

นับตั้งแต่เหตุการณ์ 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 จนถึง สิ้นสุดรัฐบาล พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ พ.ศ. 2531 มีการเลือกตั้งทั่วไปต่อเนื่อง จำนวน 5 ครั้ง คือ การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 10 เมื่อวันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2518 ถึงการเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 14 เมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2529 มีการรัฐประหาร

วันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 ในยุคนี้แม้จะมีการเลือกตั้งต่อเนื่องแต่ถูกแทรกแซงทางการเมืองโดยทหารจึงเรียกว่า ประชาธิปไตยครึ่งใบ

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 10 (วันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2518)

ภายหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516 ได้ประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2517 และ พ.ร.บ. พรรคการเมือง ให้ผู้สมัครรับเลือกตั้งต้องสังกัดพรรคการเมือง มีพรรคการเมืองจดทะเบียนก่อนการเลือกตั้ง วันที่ 26 มกราคม พ.ศ. 2518 จำนวน 42 พรรค (เชาวนะ ไตรมาส, 2541 : 111 – 112) รัฐธรรมนูญ 2517 ระบุให้นายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรีต้องมาจากสภาผู้แทนราษฎร (ซึ่งผ่านการเลือกตั้ง) มีพรรคการเมืองสำคัญ ที่ส่งผู้สมัครลงแข่ง ดังนี้ (สุจิต บุญบงการ, 2542 : 107 – 114)

1. พรรคประชาธิปัตย์ มี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นหัวหน้าพรรค ประกาศนโยบาย สังคมนิยมประชาธิปไตย
2. พรรคกิจสังคม มี ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช เป็นหัวหน้า มีนโยบายแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ การพัฒนาชนบท และความยุติธรรมในสังคมโดยใช้หลักเสรีนิยม
3. พรรคชาติไทย มี พลตรีประมาณ อติเรกสาร และพลตรีชาติชาย ชุณหะวัณ กลุ่มของจอมพลผิน ชุณหะวัณ พรรคเสริม nang คคลิลา
4. พรรคธรรมสังคม มีนายทวิช กลิ่นประทุม ผู้มีอำนาจการเงินจากการเป็นผู้รับจ้างขนส่งอาวุธและสัมภาระให้กับสหรัฐช่วงสงครามเวียดนาม เป็นหัวหน้า

นอกจากนี้ยังมีพรรคเล็กๆ ที่มีนโยบายสายกลาง เช่น พรรคเกษตรสังคม พรรคสังคมชาตินิยมส่วนพรรคที่เป็น พรรคก้าวหน้าและสังคมนิยม เช่น พรรคพลังใหม่ พรรคแนวร่วมสังคมนิยม พรรคสังคมนิยมแห่งประเทศไทย การเลือกตั้งเป็นการแบ่งเขตเลือกตั้ง เขตละ 3 คน สัดส่วนราษฎร 150,000 คน ต่อผู้แทนราษฎร 1 คน สภาผู้แทนราษฎร ประกอบด้วยสมาชิกจำนวน 269 คน วิธีการนับคะแนนแบบเสียงข้างมาก บัตรลงคะแนนกำหนดให้ ผู้ออกเสียงลงคะแนนเลือกผู้สมัครได้จำนวน 3 คน หรือน้อยกว่า 3 กรณีเขตเลือกตั้งที่มีผู้แทนราษฎรไม่ถึง 3 คน ผลการเลือกตั้งไม่มีพรรคใดได้รับเสียงข้างมาก พรรคประชาธิปัตย์ได้ 72 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 26.77 ธรรมสังคมได้ 45 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 16.73 ชาติไทยได้ 28 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 10.41 พรรคเกษตรสังคมได้ 19 ที่นั่ง พรรคกิจสังคมได้ 18 ที่นั่ง พรรคสังคมชาตินิยมได้ 16 ที่นั่ง พรรคสังคมนิยมแห่งประเทศไทยได้ 15 ที่นั่ง ที่เหลือ 15 พรรคได้ที่นั่งไม่ถึงร้อยละ 5 รวมทั้งสิ้น 22 พรรค 269 ที่นั่ง ราษฎรทั่วประเทศ 43,334,152 คน ผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 20,243,791 คน ผู้ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง 9,549,924 คน คิดเป็นร้อยละ 47.17 (สุจิต บุญบงการ และพรศักดิ์ ผ่องแผ้ว 2529 : 73) หลังการเลือกตั้ง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช พยายามจัดตั้งรัฐบาลแต่ไม่ได้รับความไว้วางใจ จากรัฐบาล ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช หัวหน้าพรรค

กิจสังคมเป็นนายกรัฐมนตรี ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้ยุบสภา เมื่อวันที่ 12 มกราคม พ.ศ. 2519 เพื่อจัดการเลือกตั้ง วันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2519

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 11 (วันที่ 4 เมษายน พ.ศ. 2519)

การเลือกตั้งครั้งนี้ใช้จังหวัดเป็นเขตเลือกตั้งเหมือนการเลือกตั้งครั้งที่ 10 สัดส่วนราษฎร 150,000 คน ต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 1 คน สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิกจำนวน 279 คน เขตเลือกตั้งมีขนาดสมาชิก สภาผู้แทนราษฎรจำนวน 3 คน วิธีการนับคะแนนแบบเสียงข้างมาก บัตรลงคะแนนกำหนดให้ผู้ออกเสียงเลือกผู้สมัครได้ จำนวน 3 คน หรือต่ำกว่าตามจำนวนสมาชิก สภาผู้แทนราษฎรในเขตเลือกตั้งนั้น พรรคประชาธิปัตย์ได้ 114 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 40.86 พรรคชาติไทย ได้ที่นั่ง 56 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 20.07 ราษฎรทั่วประเทศ จำนวน 42,391,430 คน ผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 20,623,430 คน ผู้ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง 9,072,629 คน คิดเป็นร้อยละ 43.99 หลังการเลือกตั้ง ม.ร.ว.เสนีย์ ปราโมช หัวหน้าพรรคประชาธิปัตย์เป็นนายกรัฐมนตรีเงินถูก พลเรือเอกสงัด ชลออยู่ และพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ รัฐประหาร เมื่อวันที่ 6 ตุลาคม พ.ศ. 2519 แต่งตั้ง นายธานินทร์ กรัยวิเชียร เป็นนายกรัฐมนตรี และต่อมา เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม พ.ศ. 2520 พลเรือเอก รัฐประหารอีกครั้งหนึ่ง และแต่งตั้งพลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ เป็นนายกรัฐมนตรี (ลิขิต ชีรวิน 2539 : 152 – 154) ต่อมาจัดการเลือกตั้ง เมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2522

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 12 (วันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2522)

หลังจากประกาศใช้รัฐธรรมนูญ 2521 จึงจัดการเลือกตั้งขึ้นเมื่อวันที่ 22 เมษายน พ.ศ. 2522 การเลือกตั้งครั้งนี้ยังไม่มีกฎหมายเกี่ยวพรรคการเมือง แต่ผู้สมัครได้รวมกันเป็นกลุ่มการเมือง โดยมีข้อกำหนดในกฎหมายรัฐธรรมนูญให้ใช้ สัดส่วนราษฎร 150,000 คน ต่อผู้แทนราษฎรจำนวน 1 คน สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิก จำนวน 301 คน เขตเลือกตั้งมีขนาดสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 3 คน วิธีการนับคะแนนแบบเสียงข้างมาก บัตรลงคะแนนกำหนดให้ผู้ออกเสียงเลือกผู้สมัคร ได้เต็มตามจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในเขตนั้น เหมือนการเลือกตั้งครั้งที่ 11 ผลการเลือกตั้ง กลุ่มกิจสังคม ได้ที่นั่งสูงสุด จำนวน 82 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 27.24 กลุ่มชาติไทย ได้ที่นั่ง จำนวน 38 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 12.62 ราษฎรทั่วประเทศจำนวน 45,221,625 คน ผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 21,283,790 คน ผู้ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง 9,344,045 คน คิดเป็นร้อยละ 43.90 มีผู้แทนราษฎร 301 คน แต่งตั้งวุฒิสมาชิกจำนวน 3 ใน 4 ของ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร พลเอกเกรียงศักดิ์ ชมะนันทน์ ได้เป็น นายกรัฐมนตรี และต่อมาภายหลังได้ลาออก และพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ผู้บัญชาการทหารและ รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม ขณะนั้น เป็นนายกรัฐมนตรีแทน เมื่อวันที่ 3 มีนาคม พ.ศ. 2523

และยุบสภา เมื่อวันที่ 19 มีนาคม พ.ศ. 2526 และให้มีการเลือกตั้งทั่วไป วันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2526 (พรศักดิ์ ผ่องแผ้ว , 2544 : 75 – 78)

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 13 (วันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2526)

หลังจากประกาศใช้ พ.ร.บ. พรรคการเมือง วันที่ 8 กรกฎาคม พ.ศ. 2524 มีพรรคการเมืองจดทะเบียนจำนวน 28 พรรค (เชาวนะ ไตรมาศ 2541 : 113 – 114) การเลือกตั้ง 18 เมษายน พ.ศ. 2526 สัดส่วนราษฎร 150,000 คนต่อ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จำนวน 1 คนสภาผู้แทนราษฎร ประกอบด้วยสมาชิกจำนวน 324 คน เขตเลือกตั้งมีขนาดสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเขตละ 3 คน วิธีการนับคะแนนแบบเสียงข้างมาก บัตรลงคะแนนกำหนดให้ผู้ออกเสียงลงคะแนนเลือกผู้สมัครได้ตามจำนวนสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในเขตนั้น (ไม่เกิน 3 คน) ผลการเลือกตั้ง พรรคกิจสังคม ได้ที่นั่งสูงสุด 92 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 28.40 พรรคชาติไทยได้ที่นั่ง 73 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 22.53 จำนวนราษฎรทั่วประเทศ 48,846,927 คน ผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 24,224,470 คน ผู้ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง 12,295,339 คน คิดเป็นร้อยละ 50.76 หลังจากเลือกตั้งได้ 3 วัน คือ 21 เมษายน 2526 บทเฉพาะกาลของรัฐธรรมนูญสิ้นสุดลงทำให้สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรต้องสังกัดพรรค ภายหลังจากเลือกตั้ง พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี ต่อมาได้ยุบสภาและจัดการเลือกตั้งใหม่ วันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2529

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 14 (วันที่ 27 กรกฎาคม พ.ศ. 2529)

การเลือกตั้งครั้งนี้ ผู้สมัครต้องสังกัดพรรคการเมืองมีพรรคการเมืองส่งผู้สมัคร 16 พรรค สัดส่วนราษฎร 150,000 คนต่อ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จำนวน 1 คน สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิกจำนวน 347 คน เขตเลือกตั้งมีขนาดสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรเขตละ 3 คน จำนวน 138 เขต วิธีการนับคะแนนแบบเสียงข้างมาก บัตรลงคะแนนกำหนดให้ผู้ออกเสียงลงคะแนนเลือกผู้สมัครพรรคใดพรรคหนึ่งเพียงพรรคเดียว (เลือกทุกหมายเลขในพรรคเดียวกัน ยกหมดทั้งพรรคภายในเขตเลือกตั้งนั้น) ผลการเลือกตั้ง ไม่มีพรรคใดได้เสียงข้างมาก พรรคประชาธิปัตย์ ได้ที่นั่งสูงสุดจำนวน 100 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 28.82 พรรคชาติไทยได้ที่นั่ง 63 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 18.16 ราษฎรทั่วประเทศจำนวน 51,795,651 คน ผู้มีสิทธิเลือกตั้ง 26,224,305 คน ผู้ไปใช้สิทธิเลือกตั้ง 16,224,305 คน คิดเป็นร้อยละ 61.40 ทำให้ พลเอกเปรม ได้เป็นนายกรัฐมนตรีต่อ จนกระทั่งประกาศยุบสภาและจัดการเลือกตั้งใหม่ วันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2531 นับเป็นการหมดยุคประชาธิปไตยครั้งใหญ่ และสามารถรักษาการเปลี่ยนผ่านไปสู่ความเป็นประชาธิปไตย ให้มีการเลือกตั้งและพรรคการเมืองที่ต่อเนื่องได้

ตอนที่สี่ ยุคประชาธิปไตย (พ.ศ. 2531 – 2544)

ภายหลังการยุบสภาโดย พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ เป็นการเข้าสู่ยุคการเมืองใหม่ เป็นการสร้างประชาธิปไตยให้เข้มแข็ง ได้มีการเลือกตั้งทั่วไป ตั้งแต่การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 15 เมื่อวันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2531 ถึง การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 20 เมื่อวันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2544 รวม 6 ครั้ง แม้ว่าจะมีการรัฐประหารใน พ.ศ. 2534 แต่เป็นเพียงระยะเวลาสั้นๆ ซึ่งต่อมาได้ถูกปฏิวัติประชาธิปไตยเมื่อ พฤษภาคม พ.ศ. 2535 ผลการเลือกตั้งในยุคนี้เป็นเนื้อหาหลักของการวิจัยซึ่งจะนำเสนอในบทที่ 5 ผลการวิจัย

ในยุคนี้ถือว่าเป็นการเริ่มต้นของยุคประชาธิปไตยเต็มใบ หรือ การสร้างความเข้มแข็งให้กับประชาธิปไตย เนื่องจากมีรูปแบบที่ใกล้เคียงกับระบอบการปกครองแบบปกครองแบบประชาธิปไตยมากกว่า ทั้งนี้เนื่องจากว่า พลเอกชาติชาย งามสรรพ์ ได้รับเลือกตั้งเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร และเป็นหัวหน้าพรรคเสียงข้างมาก คณะรัฐมนตรีของพลเอกชาติชายเป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร จึงกล่าวได้ว่า ทั้งนายกรัฐมนตรีและคณะรัฐมนตรีเกือบทั้งหมดมาจากการเลือกตั้ง ต่อมาคณะรักษาความสงบเรียบร้อยแห่งชาติ พ.อ.สุนทร คงสมพงษ์ รัฐประหาร 23 กุมภาพันธ์ 2534 โดยมีสาเหตุเนื่องมาจากว่า มีการเล่นการเมืองเพื่อเป็นการลงทุนทำการค้า (ธุรกิจการเมือง) มีการเล่นพรรคเล่นพวก หรือระบบพรรคพวกนิยม มีความแตกแยกทางการเมืองและผลประโยชน์ทางธุรกิจเป็นการทำลายเสถียรภาพของรัฐบาลผสม ส่งผลให้มีการยกเลิกรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2521 และภายหลังประกาศใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช 2534 ได้แก้ไข พ.ร.บ. พรรคการเมือง พ.ศ. 2524 สำคัญคือ พรรคการเมืองที่ส่งสมาชิกลงสมัครไม่ถึง 120 คน หรือไม่ได้รับเลือกตั้งให้ถูกยุบเลิก และนำมาสู่การเลือกตั้ง วันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2535 ในการเลือกตั้งครั้งนี้ได้มีการตั้งองค์กรกลางควบคุมการเลือกตั้งขึ้นเพื่อดูแลความเรียบร้อย (ลิขิต วีรเวทิน , 2540 : 223-225)

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 15 (วันที่ 24 กรกฎาคม พ.ศ. 2531)

การเลือกตั้ง กรกฎาคม 2531 อยู่ใต้บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2521 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย แก้ไขเพิ่มเติม พุทธศักราช 2528 ใช้สัดส่วนราษฎร 150,000 คน ต่อผู้แทนราษฎร 1 คน เขตเลือกตั้งมีขนาดผู้แทนราษฎร 3 คน ผลการเลือกตั้งพรรคชาติไทยได้ 87 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 24.37 พรรคกิจสังคมได้ 54 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 15.13 พรรคประชาธิปไตยได้ 48 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 13.44 พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้รับเสนอให้เป็นหัวหน้ารัฐบาลเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. 2531 เมื่อขึ้นสู่ตำแหน่งใหม่ๆ ได้มีการคาดกันว่ารัฐบาลพลเอกชาติชาย จะอยู่ได้ไม่เกิน 6 เดือน แต่ผลที่ออกมาก็คือ พลเอกชาติชาย สามารถ

ระดับปกครองรัฐบาลได้เกินกว่าระยะเวลาที่มีการประมาณไว้ ถึงเวลานี้ได้ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ ทำนองว่า ขออยู่เพียงสองปี ตลอดระยะเวลาประมาณหนึ่งปีกับสี่เดือน ที่พลเอกชาติชาย อยู่ในตำแหน่ง ได้มีการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมเกิดขึ้น ส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวเป็นผลโดยตรงจากนโยบายและการปฏิบัติของรัฐบาล บางส่วนก็มีผลมาจากนโยบายหรือผลงานของรัฐบาลชุดก่อน

ในปี พ.ศ. 2535 มีการเลือกตั้ง 2 ครั้ง ได้แก่ 22 มีนาคม 2535 และ 13 กันยายน 2535 การเลือกตั้งทั้งสองครั้งอยู่ใต้บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 สภาผู้แทนราษฎรประกอบด้วยสมาชิกจำนวน 360 คน เขตเลือกตั้งเขตละ 3 คน

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 16 (วันที่ 22 มีนาคม พ.ศ. 2535)

การเลือกตั้ง วันที่ 22 มีนาคม 2535 การเลือกตั้งทั่วไป มีพรรคการเมืองส่งผู้สมัคร จำนวน 15 พรรค ได้รับเลือก 11 พรรค พรรคสามัคคีธรรมได้ที่นั่งสูงสุด 79 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 21.94 พรรคชาติไทยได้ที่นั่ง 74 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 16.71 พรรคความหวังใหม่ได้ที่นั่ง 72 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 20.00 ภายหลังจากเลือกตั้ง นายณรงค์ วงศ์วรรณ หัวหน้าพรรคสามัคคีธรรม ไม่ได้เป็นนายกรัฐมนตรี แต่ได้เสนอชื่อ พลเอกสุจินดา คราประยูร ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีแทน จนนำไปสู่การเหตุการณ์ประท้วงเพื่อให้พลเอกสุจินดา ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี โดยประชาชนจำนวนมาก ในระหว่างวันที่ 17 – 20 พฤษภาคม พ.ศ. 2535 ที่เรียกว่า “พฤษภาทมิฬ” (ลิขิต ธีรเวคิน, 2540 : 232)

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 17 (วันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2535)

13 กันยายน 2535 เลือกตั้งทั่วไปมีพรรคการเมืองส่งผู้สมัครจำนวน 13 พรรค ได้รับเลือกตั้ง 11 พรรค พรรคประชาธิปัตย์ ได้ที่นั่งสูงสุด 79 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 21.94 พรรคชาติไทยได้ที่นั่ง 77 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 21.39 พรรคชาติพัฒนาได้ที่นั่ง 60 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 16.67 ต่อมา มีคำสั่งสำนักนายกรัฐมนตรีที่ 99/2536 เรื่องแต่งตั้งคณะกรรมการปรับปรุงและพัฒนาพรรคการเมือง พรรคมวลชนยุบรวมเข้ากับพรรคกิจสังคม

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 18 (วันที่ 2 กรกฎาคม พ.ศ. 2538)

การเลือกตั้งทั่วไป 2 กรกฎาคม 2538 อยู่ภายใต้บทบัญญัติของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2534 และรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 5) พุทธศักราช 2538 มีพรรคการเมืองส่งผู้สมัครจำนวน 12 พรรค ได้รับเลือกตั้ง 11 พรรค กำหนดสัดส่วนราษฎร 150,000 คน ต่อผู้แทนราษฎร 1 คน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 391 คน เขตเลือกตั้งมีผู้

แทนราษฎรได้ไม่เกิน 3 คน พรรคชาติไทย ได้ที่นั่งสูงสุด 92 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 23.53 พรรค ประชาธิปัตย์ได้ที่นั่ง 86 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 21.99 พรรคความหวังใหม่ได้ที่นั่ง 57 ที่นั่ง คิดเป็น ร้อยละ 14.58 และพรรคมวลชน ของจดทะเบียนตั้งพรรค ได้มีการปฏิรูปทางการเมือง คือ มีการ เปลี่ยนแปลงระบบให้ดีขึ้น โดยมีนายชุมพล ศิลปอาชา เป็นประธาน ด้วยการพยายามออกกฎหมาย ประกอบรัฐธรรมนูญ อันจะเป็นการเปิดประตูไปสู่การจัดทำรัฐธรรมนูญขึ้นใหม่ (ลิขิต ธีรเวคิน , 2540 : 283)

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 19 (วันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2539)

การเลือกตั้งทั่วไป วันที่ 17 พฤศจิกายน 2539 สัดส่วนราษฎร 150,000 คน ต่อผู้แทนราษฎร 1 คน สมาชิกสภาผู้แทนราษฎร 393 คน ใช้หลักเกณฑ์เดียวกับการเลือกตั้งครั้งก่อนหน้านี้นี้ มีการ เปลี่ยนแปลงเฉพาะจำนวนผู้แทนราษฎร เพิ่มขึ้น 393 คน เนื่องจากราษฎรเพิ่มขึ้น มีพรรคการเมือง ส่งผู้สมัคร 13 พรรค ได้รับเลือกตั้ง 11 พรรค พรรคความหวังใหม่ได้ที่นั่งสูงสุด 125 ที่นั่ง จาก คิดเป็น ร้อยละ 31.81 พรรคประชาธิปัตย์ได้ที่นั่ง 123 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 31.29 พรรคชาติพัฒนาได้ที่นั่ง 52 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 13.23 พรรคแรงงานไทย และพรรคเสรีประชาธิปไตย ถูกยุบเลิกเนื่องจาก ไม่ได้รับเลือกตั้ง

พ.ศ. 2539 มีการร่างรัฐธรรมนูญ โดยสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร (สสร.) มีพรรคการเมือง ของจดทะเบียนเพิ่ม จำนวน 6 พรรค ได้แก่ พรรคชาติประชาธิปไตย พรรคเกษตรเสรี พรรคกสิกร พรรครักชาติ พรรคเสรีไทย และพรรคสหชีพ

พ.ศ. 2541 ประกาศใช้พ.ร.บ. พรรคการเมือง 2541 พรรคมวลชนยุบรวมกับพรรคความ หวังใหม่ และพรรคการเมืองของจดทะเบียน จำนวน 16 พรรค (23 กรกฎาคม 2541) ได้แก่ พรรค ชาติพัฒนา พรรคประชาธิปัตย์ พรรคชาติไทย พรรคประชากรไทย พรรคกิจสังคม พรรคเอกภาพ พรรคพลังธรรม พรรคความหวังใหม่ พรรคเสรีธรรม พรรคไท พรรคไทยประชาธิปไตย พรรค ชาติประชาธิปไตย พรรคปฏิรูป พรรคราษฎร พรรครวมสยาม และพรรคประชาชน และมีพรรค การเมืองอื่นของจดทะเบียนเพิ่มเติมอีก 10 พรรค ได้แก่ พรรคแห่งชาติ พรรคแรงงานไทย พรรค ชาติประชาไทย พรรคพลังไทย พรรคพลังประชาชน พรรคธรรมราษฎร พรรคกิจประชา พรรค เกษตรมหาชน พรรคมหาชน และพรรคไทยรักไทย (เชาวนะ ไตรมาศ , 2542) จนกระทั่ง 6 มกราคม 2544 เลือกตั้งทั่วไปมีพรรคการเมืองส่งผู้สมัครแบบแบ่งเขตจำนวน 39 พรรค และแบบบัญชีรายชื่อ 37 พรรค ผลการเลือกตั้ง พรรคการเมืองได้รับการเลือกตั้งแบบแบ่งเขตจำนวน 9 พรรค ได้แก่ พรรคไทยรักไทย พรรคประชาธิปไตย พรรคชาติไทย พรรคความหวังใหม่ พรรคชาติพัฒนา พรรคเสรีธรรม พรรคราษฎร พรรคกิจสังคม และพรรคถิ่นไทย ทั้งนี้พรรคไทยรักไทยได้ที่นั่งสูงสุด

จำนวน 200 ที่นั่ง จากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแบบแบ่งเขตจำนวน 400 คน คิดเป็นร้อยละ 50 พรรคการเมืองได้รับการเลือกตั้งแบบบัญชีรายชื่อ จำนวน 5 พรรค ได้แก่ พรรคไทยรักไทย พรรคประชาธิปัตย์ พรรคความหวังใหม่ พรรคชาติพัฒนา และพรรคชาติไทย ทั้งนี้พรรคไทยรักไทยได้ที่นั่งสูงสุดจำนวน 48 ที่นั่ง จากสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแบบบัญชีรายชื่อจำนวน 100 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 48

การเลือกตั้งทั่วไปครั้งที่ 20 (วันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2544)

การเลือกตั้งทั่วไป วันที่ 6 มกราคม พ.ศ. 2544 อยู่ภายใต้ บทบัญญัติรัฐธรรมนูญ พุทธศักราช 2540 รัฐสภาประกอบไปด้วย วุฒิสภาจากการเลือกตั้ง 200 คน และ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจากการเลือกตั้ง 500 คน มาจากระบบแบบแบ่งเขตเลือกตั้งจำนวน 400 คน และจากระบบบัญชีรายชื่อจำนวน 100 คน ในระบบบัญชีรายชื่อให้ผลออกเสียงเลือกตั้งเลือกจากบัญชีรายชื่อพรรคการเมืองใดพรรคการเมืองหนึ่งเพียงพรรคเดียวแล้วนำคะแนนเสียงของพรรคที่ได้รวมทั้งประเทศ มาคำนวณส่วนแบ่งที่นั่ง ทั้งนี้โดยตัดพรรคที่ได้คะแนนเสียงต่ำกว่าร้อยละ 5 ออก สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรแบบแบ่งเขตใช้เขตเลือกตั้งขนาดเล็กที่สุด มีผู้แทนราษฎรได้เขตละ 1 คน การลงคะแนนเสียงให้ผู้ออกเสียงลงคะแนนเลือกผู้สมัครในเขตเลือกตั้งได้เพียง 1 คน ผู้ที่ได้รับคะแนนสูงสุดเป็นผู้ได้รับเลือกตั้ง ผลการเลือกตั้งในระบบแบ่งเขต พรรคไทยรักไทยได้ที่นั่ง 200 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 50 พรรคประชาธิปัตย์ได้ที่นั่ง 97 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 24.25 พรรคชาติไทยได้ที่นั่ง 35 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 8.75 พรรคความหวังใหม่ได้ที่นั่ง 28 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 7.00 พรรคชาติพัฒนาได้ที่นั่ง 22 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 5.50 พรรคที่เหลือ ได้แก่ พรรคเสรีธรรม พรรคราษฎร พรรคกิจสังคม พรรคถิ่นไทย ได้ที่นั่งต่ำกว่าร้อยละ 5 ผลการเลือกตั้งในระบบสัดส่วน พรรคไทยรักไทยได้ 48 ที่นั่ง พรรคประชาธิปัตย์ได้ 31 ที่นั่ง พรรคความหวังใหม่ได้ 8 ที่นั่ง พรรคชาติพัฒนาได้ 7 ที่นั่ง พรรคชาติไทยได้ 6 ที่นั่ง รวมทั้งนั่ง สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรทั้งสองประเภท 500 คน ดังนี้ พรรคไทยรักไทยได้ 248 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 49.6 พรรคประชาธิปัตย์ได้ 128 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 25.6 พรรคชาติไทยได้ 43 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 8.6 พรรคความหวังใหม่ได้ 35 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 7 พรรคชาติพัฒนาได้ 28 ที่นั่ง คิดเป็นร้อยละ 5.6 ส่วนพรรคที่เหลือ ได้แก่ พรรคเสรีธรรม พรรคราษฎร พรรคกิจสังคม พรรคถิ่นไทย ได้ที่นั่งต่ำกว่าร้อยละ 5